

Зміст

Люди зі зброєю. <i>Віра Агеєва</i>	7
Валер'ян Підмогильний	
«Третя революція»	23
Гайдамака	59
Григорій Косинка	
На золотих богів	81
Десять	85
Микола Хвильовий	
Я (Романтика)	93
Олекса Слісаренко	
Випадкова сміливість	120
Редуг № 16	126
Горbate життя	139

Юрій Яновський

Байгород	161
Історія попільниці	221

Іван Сенченко

Кінчався вересень 1941 року	235
-----------------------------------	-----

Леонід Первомайський

Шенбрунн	277
Кава по-будапештськи	288

Григір Тютюнник

Облога	311
--------------	-----

Віра Агеєва
Люди зі зброєю

Україна самою географією приречена на воєнні виклики, тут не можна zostаватися без зброї й забувати про те, що дім має бути фортецею. Фронтир Європи, середохрестя інтересів, криваві землі, імперія, від якої відбиваємося вже кілька століть. Київ пережив навали половців і монголів, росіян і гітлерівців, але не втратив свого державного маєстату і значення. Обидві світові війни пройшли через нашу країну вогняним смерчем, і цей досвід осмислювався у вітчизняній літературі впродовж усього ХХ століття. Про Першу світову в нас написано порівняно небагато, бо завершення її спричинило розпад імперій, постановня Української Народної Республіки і великі визвольні змагання. Якраз переважно на них і зосередилася наша проза. До того ж тоді українці опинилися в арміях двох ворожих імперій, Російської та Австро-Угорської, і намагалися потому осмислити свою дорогою ціною виборену соборність.

Серед найцікавіших інтерпретаторів власне окопного досвіду в 1920-ті роки був Олекса Слісаренко. Він пройшов світову війну офіцером-артилеристом, починав літературну кар'єру як поет-символіст, але найбільшу популярність здобув саме як прозаїк. Гримаси долі, яка руйнує всі людські заміри та сподівання, переконливо продемонстровано в сюжетах із окопного солдат-

ського побуту. У «Редуті № 16» нагромадження натуралістичних деталей дає змогу передати гнітючу психологічну атмосферу, коли під тягарем постійної небезпеки й смертельної втоми нескінченно тягнуться «години чорного розпачу та звірячого жаху». Однак пружина конфлікту — у морально-психологічній площині. Рядовий солдат, телефоніст Чайка, прагне будь-що-будь помститися офіцерові, який притлумлює свій страх повсякчасним знуцанням над підлеглими. І якраз ця жадоба відплати рятuje «розжалуваного» штрафника від спустошення, що вражало багатьох його товаришів, мобілізує душевні сили. На відміну від привчених до покори учорашніх селян, цей недовчений бурсак, що немало помандрував світом, звик цінувати свою гідність. Розв'язка, як це притаманно багатьом Слісаренковим новелам, акцентує гру сліпого випадку. Чайка не зміг здійснити ретельно підготовлену помсту, бо його кривдник гине в тому самому «проклятому» редуті № 16, куди він спровадив був на вірну смерть осоружного телефоніста. Якраз у цей момент солдат відчуває безсиле спустошення, коли життя остаточно втратило сенс.

Ще складніша інтонаційна палітра у фронтовій новелі «Алхімік». Сюжет до якогось часу розгортається цілком реалістично. Тиловий штаб, знуджені тривалим неробством офіцери, шляхетні панночки-медсестри, шукачки екзотики, чиє перебування на фронті виправдовує «біле вбрання сестри-жалібниці та самовидець різних пікантних пригод — червоний хрест на грудях». Поява солдата-ворожбита з небуденним лицем, в якому «було щось і од дикого шамана, і од єгипетського астролога», навіює тривожно-містичний настрій. Самого «алхіміка» глибоко вражає напророкована картами трагічна загибель молодого поручика. Пророкування швидкої смерті збулося, тільки — знов сліпа гра випадку, над якою не владний ніякий пророцький дар! — гине, одразу ж дорогою зі штабу, сам чарівник.

Олекса Слісаренко уважний до психології «випадкових змін», коли в екстремальній ситуації «некрасиве лице раптом

загоряється якоюсь внутрішньою силою, якимсь сьйвом», коли «запевний боягуз стає сміливий, відважний, або навпаки, — уславлена хоробрістю людина лякається якоїсь дурниці».

Слісаренкові оповідання про українську революцію доносять якусь особливу, важко вловиму для конкретніших характеристик атмосферу невпорядкованості, збуреності світу, коли всі звичні зв'язки й ієрархії зруйновано, а отже, неймовірно посилюється роль випадку, позірно незначної, нічим не видатної події, що спричинює катастрофічні наслідки. Людина, виврана зі звичних умов повсякденного життя, стає здатною на цілковито неочікувані рішення і вчинки. Чи не найяскравішим у шерезі подібних персонажів бачиться рахівник Крючковар (однойменне оповідання відзначали як авторський здобуток чи не всі рецензенти). Непримітний дрібнодухий чоловічок, що потрапляє в полон до одного з численних у глухих закутках Полісся повстанських загонів, уже не відчуває навіть особливого потрясіння, бо й сприйманню ударів, психічних травм зрештою є якась межа. Стан забитості, притерпілості змученої злигоднями маленької людини прозаїк розкриває психологічно переконливо. У «нудному й одноманітному» (до речі, слово «нудьга» — одне з улюблених для розкриття психічного стану героя) плині дощової осені «невизраною димкою обволікається й свідомість людини, що в такі дні попала у Полісся. І думає людина, і не думає. Шматочки думок розпливаються і ніяк не зведеш їх до купи [...] поліський шум сточував думку, як пісок пустельний сточує камінь». Із байдужістю приреченого сприймає Крючковар і свій полон, і загрозу смерті. Та коли з'являється найменша надія на порятунок, у ньому прокидається жадоба життя. Він, звісно ж, не зміг тверезо зважити обставини, продумати втечу. Та саме в ці передсмертні хвилини йому даровано відчутти п'янку радість торжества власної могутньої волі: «Крючковар біг і почував свою перемогу. Буйна радість наповнювала запалі груди його. Він напився бадьорого

трунку боротьби й переродився. Зникла млявість, вихована роками неважкої, але одноманітної праці. Ніколи ще він так гостро не відчував життя, як тепер, у цих нетрях, в оточенні сосен і боліт».

Фронтовий досвід окопної «сірої скотинки» мав і Микола Хвильовий. У листі до Миколи Зерова якимось згадував про «3 роки походів, голодовки, справжнього жаху, який описати я ніяк не ризикну, 3 роки Голгофи в квадраті на далеких полях Галичини, в Карпатах, в Румунії і т. д., і т. д., — все це теж що-небудь значить»^{*}. Описати цю травматичну реальність він таки й не ризикнув, ставши натомість чи не найпроникливішим аналітиком розколотого ества «безґрунтовних романтиків» революції, неспроможних змиритися з втратою дорогих ідеалів. Знаковим текстом для всього українського ХХ століття стала новела «Я (Романтика)». Роздвоєність, розколотість я-оповідача наголошується вже у подвійному заголовку: «Я» жертвує всіма своїми життєвими цінностями, своєю самістю задля ідеалу прекрасного романтичного майбутнього, осяяного образом Богоматері, Марії. Власне, усіх персонажів «Я (Романтики)» можна сприймати як проєкції внутрішніх інтенцій самого оповідача. (При цьому цікаво відзначити, якою слабкою, залежною представлено гуманістичну іпостась, уособлену безвольним і безбарвним Андрюшею: ще одне з численних свідчень розчарування модерністської літератури в ідеалах традиційного антропоцентричного гуманізму.)

«Лампаду фанатизму» герой хоче засвітити саме перед видом «безмежно доброї» матері. Та водночас, притлумлюючи в собі відразу, він підносить образ дегенерата — цього найвірнішого стража комуні: «У дегенерата — низенький лоб, чорна купа розкуйовдженого волосся й приплюснутий ніс.

^{*} Хвильовий М. Лист до Миколи Зерова. // Хвильовий М. Твори у 2 т. — Т. 2. — Київ: Дніпро, 1990. — С. 852.